आवागमनका अधिकारहरू

चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायका अधिकारसम्बन्धी व्यावहारिक सुधार मार्गदर्शिका

कार्यकारी सारांश

Moving Rights Forward, यस मार्गदर्शिकासँग सम्बन्धित सहायक प्रतिवेदनले चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायका आवागमनसम्बन्धी तथा पहुँचसम्बन्धी अधिकारहरूको कानुनी मान्यतालाई अभिलेखीकरण गरेको थियो। यो मार्गदर्शिका **कानुनी, नीतिगत तथा कार्यान्वयनसम्बन्धी सुधारहरूलाई अघि बढाउन सहयोग गर्ने व्यावहारिक साधनका रूपमा तयार गरिएको हो।** *Moving Rights Forward* ले केवल आवागमन र पहुँचका अधिकारहरूमा मात्र केन्द्रित भएको अवस्थामा, **यस मार्गदर्शिकाले चरीचरन प्रथा प्रणाली तथा घुमन्ते जीविकोपार्जनलाई सुरक्षित बनाउन कानुनद्वारा अनिवार्य रूपमा मान्यता दिइनुपर्ने न्यूनतम अधिकारहरूको समीक्षा गर्दछ। यसमा यी प्रणालीभित्र रहेका महिलाका विशिष्ट अधिकारहरू पनि समावेश छन्।** यस रूपरेखाअन्तर्गत समेटिएका अधिकारहरूमा आवागमन; पहुँच तथा उपयोग; व्यवस्थापन तथा सुशासन; परामर्श, जसअन्तर्गत स्वतन्त्र, पूर्व तथा सूचित सहमति (FPIC) पनि समावेश छ; तथा विधिसम्मत प्रक्रिया, विवाद समाधान र क्षतिपूर्ति समावेश छन्।

यो सुधार मार्गदर्शिका अफ्रिका, एसिया तथा ल्याटिन अमेरिकाका सात देश (बोलिभिया, केन्या, मङ्गोलिया, नेपाल, नाइजर, पेरु र तान्जानिया) मा रहेका १० वटा भू-पूर्णाधिकार व्यवस्थालाई समेट्ने डाटाबेसबाट प्राप्त तुलनात्मक कानुनी निष्कर्षहरूमा आधारित छ। यसलाई यहाँ विधायिका, राष्ट्रिय मानव अधिकार संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय समन्वयकारी निकायहरू (रियो महासन्धीहरूअन्तर्गतका निकायहरू सहित), चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायका संस्थाहरू, र दातृ निकायहरूका लागि एक व्यावहारिक सुधार मार्गदर्शकका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ।

चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायका अधिकारहरूको औपचारिक कानुनी मान्यता असमान रहेको छ र प्राय: घुमन्ते जीविकोपार्जनका विशिष्ट आवश्यकताहरूलाई सम्बोधन गर्दैन। चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायको जीविकोपार्जन, मानव अधिकार तथा परम्परागत संस्थाहरूको मूल आधार रहेको आवागमनको अधिकार अध्ययन गरिएका देशहरूमध्ये

उभ्स प्रान्तमा मङ्गोलियन घुमन्ते परिवार।
शटरस्टक द्वारा फोटो।

केवल एउटै देशमा मात्र कानुनी रूपमा मान्यता प्राप्त छ। अधिकारहरूको कानुनी मान्यता रहेको अवस्थामा पनि परम्परागत संस्थाहरू र कानुनहरूलाई नियमित रूपमा कमजोर बनाइन्छ। अध्ययन गरिएका सात देशमध्ये चार देशमा चरनकर्मीका अधिकारहरूको कानुनी मान्यता केवल त्यस्ता अवस्थामा मात्र प्रदान गरिएको छ, जहाँ सामूहिक भू-पूर्णाधिकारसम्बन्धी कानुनअन्तर्गत आदिवासी जनजाति वा स्थानीय समुदायका अधिकारहरूलाई मान्यता दिइएको छ। चरनकर्मीलाई सामूहिक अधिकारधारकका रूपमा कानुनी मान्यता दिनु अत्यन्तै महत्वपूर्ण भए पनि, विद्यमान कानुनी रूपरेखाहरूले उनीहरूका घुमन्ते समुदायका रूपमा रहेका विशिष्ट अधिकारहरूलाई विरलै समेट्छन्। केवल दुई देश (नाइजर र नेपाल) ले चरनकर्मीलाई अधिकारधारकका रूपमा प्रत्यक्ष तथा पृथक् कानुनी मान्यता प्रदान गरेका छन्। यसको विपरीत, मङ्गोलियाले चरनकर्मीलाई उनीहरू आबद्ध रहेका सामूहिक समुदायमार्फत उपलब्ध कुनै कानुनी संयन्त्रबाट वा छुट्टै कानुनी व्यवस्थामार्फत कुनै पनि प्रकारको संरक्षण प्रदान गरेको छैन, किनकि उक्त देशले आफ्नो सीमाभित्र आदिवासी जनजातिको अस्तित्वलाई नै मान्यता दिएको छैन।

मूल्याङ्कन गरिएका देशहरूमा लैङ्गिक असमानता लगभग सर्वव्यापी छ र यो एकल वा पृथक् समस्या नभई एकअर्कासँग गाँसिएका समस्याका रूपमा विद्यमान छ। **अध्ययनमा समावेश कुनै पनि देशले चरनकर्मी महिलाको आवागमनसम्बन्धी अधिकारलाई विशेष कानुनी संरक्षण प्रदान गरेको छैन।** महिलाका अधिकारहरू तुलनात्मक रूपमा सबल देखिएका स्थानहरूमा पनि सम्बन्धित कानुनी व्यवस्थाहरू प्राय: औपचारिकतामा मात्र सीमित छन्। कानुनी व्यवस्थाहरू लैङ्गिक रूपमा तटस्थ देखिए पनि, दर्ता प्रक्रियाहरूमा घरमूलीका रूपमा पुरुषलाई स्वत: मान्यता दिने प्रचलनका कारण महिलाका अधिकारहरू व्यवहारमा सीमित हुने गरेका छन्। व्यवहारत: चरनकर्मी तथा घुमन्ते महिलाले लैङ्गिक रूपमा तटस्थ अधिकारहरूको उपभोग गर्न सक्ने अवस्था असुरक्षित सुशासन र असुरक्षित सम्पत्ति अधिकारमा निर्भर रहन्छ।

यस मार्गदर्शिकाभरि प्रस्तुत गरिएका सुधारका आधारहरू चरनकर्मी तथा घुमन्ते समुदायका संस्थाहरूका आवाज र मागहरूमा, साथै यहाँ प्रस्ताव गरिएका सुधारहरूको आधार निर्माण गर्ने व्यापक अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी दस्तावेज तथा मापदण्डहरूमा आधारित छन्। खर्कहरु तथा चरीचरन प्रथा प्रणालीसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय वर्षको सन्दर्भमा, भूमिलाई पुस्तौँदेखि संरक्षण र व्यवस्थापन गर्दै आएका चरनकर्मी तथा अन्य घुमन्ते समुदाय भूमिका लागि खतरा होइन, बरु समाधानका संवाहक र तिनका जिम्मेवार संरक्षक हुन भनेर मान्यता दिने समय आएको छ। यद्यपि, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्राप्त मान्यता अझै पनि राष्ट्रिय स्तरको संरक्षणमा रूपान्तरण हुन सकेको छैन; साथै तीनवटा 'रियो महासन्धिहरू' जस्ता परम्परागत निकायहरूमा अपनाइने नीतिहरूमा पनि यसको प्रभाव देखिन बाँकी नै छ। यही अन्तरलाई सम्बोधन गरी त्यसको पूर्ति गर्ने उद्देश्यले यो मार्गदर्शिका तयार गरिएको हो।

सुक्रे नजिकै बोलिभियन एन्डिजमा परम्परागत बोलिभियन पोशाक लगाएकी एक महिलाले आफ्ना बाख्रा र भेडाहरू चराउँदै। तस्बिर: ली र लेनार्ट कोचेइस, शटरस्टक।